

STUDIA I ARTYKUŁY

„Studia Wyborcze”, tom 36, 2023

DOI: <https://doi.org/10.26485/SW/2023/36/1>

Marcin Czyżniewski*

 <https://orcid.org/0000-0002-3227-0035>

WYBORY PREZYDENTA REPUBLIKI CZESKIEJ W 2023 R.

Wybory Prezydenta Republiki Czeskiej zostały rozpisane przez przewodniczącego Senatu 27 czerwca 2022 r. i wyznaczone na 13 i 14 stycznia 2023 r. W ten sposób rozpoczynała się ponad półroczna kampania wyborcza, która, niezależnie od wyniku, miała się zakończyć zmianą na praskim Zamku: urzędujący przez dwie kadencje Miloš Zeman nie mógł ponownie ubiegać się o wybór. Ta zasadnicza zmiana od początku kształtowała emocje polityków i wyborców. Wybory rozstrzygnęły się w II turze, przeprowadzonej 27 i 28 stycznia. Wygrał je Petr Pavel, uzyskując 58,32% głosów (w I turze 35,40%), pokonując Andreja Babiša, który uzyskał 41,67% głosów (w I turze 34,99%) [ČSÚ 2023].

Niniejszy artykuł stanowi analizę okoliczności, w jakich odbywały się wybory, oraz wielomiesięcznej kampanii wyborczej, która je poprzedziła, ze szczególnym uwzględnieniem kampanii prowadzonej przez dwóch kandydatów, którym sondaże dawały największe szanse na zwycięstwo, Petra Pavla i Andreja Babiša. Opracowanie wskazuje najważniejsze tematy kampanii, wpisując ją w kontekst sytuacji politycznej po wyborach do Izby Poselskiej w 2021 r. W sposób szczególny analizie poddany został wpływ, jaki na przebieg kampanii i wynik wyborów miały doświadczenia kończącej się prezydentury Miloša Zemana. Wykorzystano źródła prasowe, badania opinii publicznej i raporty związane z wyborami, a także literaturę naukową dotyczącą czeskiego systemu politycznego, opierając się na treści oraz analizie dyskursu publicznego.

* Dr hab., prof. UMK, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, mcz@umk.pl

W 2011 r., po wielu latach dyskusji, w Republice Czeskiej wprowadzono bezpośrednio wybory prezydenta, wcześniej wybieranego przez parlament [Jirásková 2016: 73–77]. Wybory z 2023 r. były trzecimi bezpośrednimi wyborami prezydenckimi w Republice Czeskiej. Pierwsze bezpośrednie wybory prezydenta odbyły się w 2013 r., a kolejne w 2018 r. Ukształtowały one także sposób prowadzenia kampanii wyborczej – kandydaci na ten urząd musieli przekonywać już nie posłów i senatorów oraz politycznych liderów, najczęściej w nieformalnych i kuluarowych negocjacjach, ale znaleźć sposób na zdobycie poparcia większości obywateli w podzielonym społeczeństwie. Zwycięzca pierwszych bezpośrednich wyborów prezydenckich, Miloš Zeman, przeprowadził skuteczną kampanię, odwołując się do przyszłości i stawiając na akcenty patriotyczne (pierwsze hasło kampanii „Tu jest mój dom” było bezpośrednim nawiązaniem do czeskiego hymnu), obiecywał słuchać ludzi, chętnie pokazywał się z córką, a tuż przed wyborami zaczął dyskredytować swojego głównego rywala, Karla Schwarzenberga, strasząc, że w przypadku wygranej zwróci on Niemcom majątki skonfiskowane po wojnie na mocy tzw. dekretów Beneša [Rusin Dybalska, Budzyńska-Daca, Rawski 2019: 546–549]. Kampania przed pierwszymi wyborami bezpośrednimi pokazała, że przeszłość, nieraz odległa, jest równie istotnym tematem jak wizja przyszłości [Jirásková 2016: 99].

Kampania przed wyborami 2023 r. rozpoczęła się kilka miesięcy po wyborach do Izby Poselskiej. Przyniosły one znaczące zmiany na czeskiej scenie politycznej i przywróciły do władzy centroprawicową partię ODS, niegdyś jedną z dwóch najsilniejszych partii w Czechach. Po raz pierwszy od powstania Republiki Czeskiej w parlamencie zabrakło obu partii lewicowych, przez dwie dekady odgrywających istotną rolę w systemie partyjnym Republiki: komunistów (KSČM) i socjaldemokratów (ČSSD). Jak piszą Vlastimil Havlík i Jakub Lysek [2022: 225–226], odbywające się w okresie pandemii wybory zmieniły się w referendum w sprawie poparcia dla rządu kierowanego przez populistycznego lidera partii ANO Andreja Babiša. Wynik tego „referendum” nie był jednoznaczny. ANO uzyskała drugi najlepszy wynik, tracąc do zwycięskiej koalicji centroprawicowej Spolu (Razem) zaledwie 0,67 punktu procentowego, a dzięki skomplikowanemu sposobowi przeliczania głosów, zdobyła najwięcej mandatów. Misję sformowania rządu otrzymał lider ODS, która na potrzeby wyborów stworzyła koalicję Spolu z dwiema innymi partiami o podobnym charakterze: chadecko-ludową KDU-ČSL i centrową TOP 09. Dla utworzenia rządu Spolu podjęło współpracę z inną koalicją wyborczą, złożoną z przedstawicieli partii Piraci i ruchu Bezpartyjni Burmistrzowie. Koalicja rządowa miała 108 miejsc w 200-osobowej Izbie, co, w porównaniu z wcześniejszymi kadencjami, stanowiło solidną większość. Słabością rządu był fakt, że tworzyli go przedstawiciele aż pięciu partii – chociaż zbliżonych pod względem ideowym i programowym, to jednak mających własne cele i własny elektorat.

Wynik partii ANO nie tylko nie osłabił Babiša, ale też stanowił dobry punkt wyjścia do zbliżających się wyborów prezydenckich. Fakt, że ANO nie weszła do rządu, mógł wręcz działać na jego korzyść: w trudnych warunkach pandemii i związanych z nią trudności ekonomicznych, stawił Babiša w pozycji najważniejszego recenzenta i krytyka polityki rządu, a niekorzystne trendy ekonomiczne wpływały na konsolidację wokół niego części społeczeństwa odczuwającego skutki kryzysu. Mikhail Vedernikov oceniał tuż po wyborach z 2021 r.: „Powstanie liberalnego, antybabišovskiego rządu nie doprowadzi do konsolidacji czeskiego społeczeństwa. Wręcz przeciwnie, głosowanie pokazało, że w kraju są dwie równe sobie grupy ludności – zwolennicy poprzedniego kursu, który uwzględniał żądania najbardziej bezbronnych obywateli w zakresie poprawy bytu materialnego i ochrony suwerenności narodowej (lub deklarowali ich nadrzędne znaczenie), oraz tych, którzy uznali za priorytet czynnik wartości w polityce” [Vedernikov 2021: 74]. Havlík i Lysek [2022: 228] zwrócili uwagę na stabilną pozycję bloku populistycznego: w porównaniu z wyborami w 2017 r. dominująca ANO straciła tylko dwa punkty procentowe poparcia, a SPD jeden. Istotnym czynnikiem było także zbliżenie Babiša z prezydentem Zemanem, ustępujący premier zaczął bowiem być postrzegany jako naturalny następca ustępującej głowy państwa, dzielący jego perspektywę widzenia spraw w kraju i za granicą. Zarówno Zeman, jak i Babiš mieli spory elektorat negatywny, ale też mocne grono oddanych wyborców, niezadowolonych ze swojej sytuacji życiowej, o antyunijnych i prorosyjskich sympatiach. To właśnie Babiš, a nie przywódca Spolu Petr Fiala, był pierwszym politykiem, którego Zeman przyjął na konsultacje tuż po wyborach parlamentarnych.

Pierwsze nazwiska kandydatów na urząd prezydenta pojawiły się na początku 2022 r., a więc rok przed wyborami. Pierwsze sondaże, publikowane tuż po rozpisaniu wyborów, a jeszcze przed zamknięciem listy kandydatów, zawierały w sumie około trzydziestu nazwisk. Do ministra spraw wewnętrznych wpłynęły 22 zgłoszenia, z których 13 nie przeszło procesu weryfikacji: chodziło głównie o brak wystarczającej liczby wymaganych podpisów [MVČR 2022]. Ostatecznie, po rozpatrzeniu odwołań do Naczelnego Sądu Administracyjnego, zarejestrowanymi kandydatami w wyborach w 2023 r. zostali (w kolejności alfabetycznej):

- Andrej Babiš, przedsiębiorca, lider partii ANO, były wicepremier i premier,
- Jaroslav Bašta, były dysydent, dyplomata, minister bez teki w rządzie Miloša Zemana,
- Karel Diviš, przedsiębiorca i dziennikarz sportowy,
- Pavel Fischer, senator, dyplomata,
- Marek Hilšer, senator, lekarz i działacz społeczny,
- Danuše Nerudová, ekonomistka, była rektorka Uniwersytetu Mendla w Brnie,

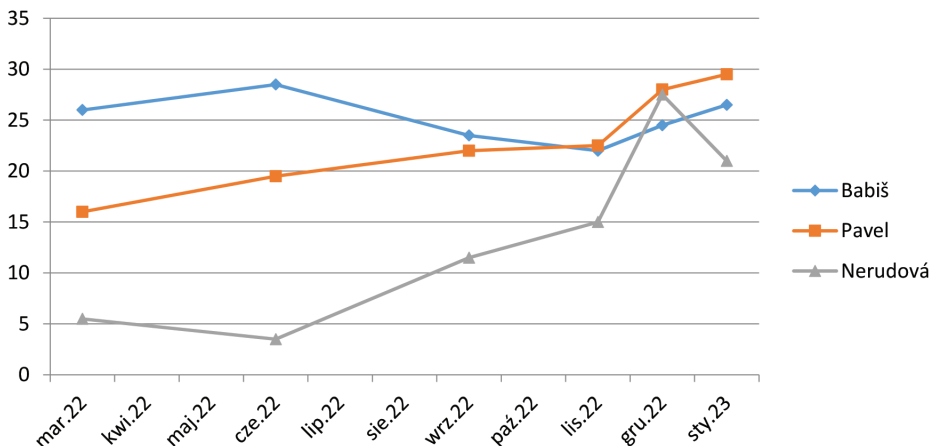
- Petr Pavel, emerytowany generał sił zbrojnych, były Naczelnik Sztabu Generalnego,
- Josef Středula, działacz związkowy¹,
- Tomáš Zima, lekarz, były rektor Uniwersytetu Karola w Pradze.

Jak podkreśla Krzysztof Dębiec: „Cechą charakterystyczną wyborów prezydenckich w Czechach jest [...] oczekiwanie przez przytłaczającą większość obywateli (co pokazują regularne sondaże agencji STEM) bezpartyjności głowy państwa. Skutkowało to dotychczas dużą liczbą niepolitycznych kandydatów na ten urząd w wyborach bezpośrednich” [Dębiec 2023: 2]. Spośród dziewięciu kandydatów zarejestrowanych w wyborach w 2023 r. tylko dwóch zostało zgłoszonych jako oficjalni kandydaci partyjni: Babiš jako kandydat partii ANO i Bašta jako kandydat partii SPD. Pięciu spośród dziewięciorga kandydatów (w tym Babiš i Bašta) skorzystało z możliwości dołączenia do swojego zgłoszenia odpowiedniej liczby podpisów posłów lub senatorów zamiast co najmniej 50 tys. podpisów obywateli mających czynne prawo wyborcze, co jednak nie przesądzało o ich politycznej afiliacji. Partie tworzące koalicję rządową udzieliły wsparcia kilku kandydatom jednocześnie: Spolu wsparła kandydatury Pavla, Nerudovej i Fischera, a Piraci Pavla, Nerudovej i Hilšera (Bezpartyjni Burmistrzowie nie udzielili wsparcia żadnemu kandydatowi). Warto wspomnieć, że poparcia udzielono dopiero po pewnym czasie od ogłoszenia kandydatur. Jak wyjaśnia Dębiec, znając niechęć społeczeństwa do kandydatów politycznych, „partie generalnie wstrzymują się ze swoimi poparciami przez długi czas, podczas gdy kandydaci często przyjmują je bez entuzjazmu, a nawet wyrażają swoje zastrzeżenia co do grup, które je popierają” [Dębiec 2023: 2].

Od początku kampanii sondaże wskazywały, że w wyborach liczyć się będzie jedynie troje kandydatów: Babiš, Pavel i Nerudová. Ostatni sondaż przed wyborami, opublikowany przez agencję Median 9 stycznia 2023 r., ujawnił następujące poparcie dla nich: Pavel 29,5%, Babiš 26,5%, Nerudová 21% [Median 2023: 9]. Na podstawie badań poparcia można było mieć pewność, że dojdzie do II tury, w której jednym z kandydatów będzie Babiš. Pavel i Nerudová odwoływali się do bardzo podobnego elektoratu, mieli poparcie tych samych partii politycznych, wzajemnie osłabiali więc swój potencjalny wynik, który zsumowany mógłby zapewnić wygraną już w I turze. W swoich kampaniach musieli, siłą rzeczy, wskazywać na dzielące ich różnice, zamiast skupiać się całkowicie na Babišiu. Sondaże, które zaczęto przeprowadzać już kilka miesięcy przed rozpisaniem wyborów, wskazywały, że na najbardziej stabilne

¹ Jeszcze na początku kampanii, podczas pierwszej debaty telewizyjnej Středula poinformował, że wycofuje się z wyborów i będzie popierać kandydaturę Danuši Nerudovej.

poparcie mógł liczyć Babiš: wyniki pierwszych i ostatnich przed wyborami sondaży pokazywały w jego przypadku niemal identyczne poparcie, w trakcie kampanii zmieniało się ono o nie więcej niż 4 punkty procentowe. Wskazywało to na istnienie stałej, zdyscyplinowanej grupy wyborców, ale jednocześnie na niewielki potencjał zwiększenia poparcia, przynajmniej w I turze. Pavel był jedynym kandydatem, który zanotował niezmiennie wznoszący trend poparcia, co zadecydowało o jego zwycięstwie zarówno w I, jak i II turze (wykres).

Wykres. Poparcie dla trzech kandydatów o największych szansach zwycięstwa w wyborach prezydenckich w okresie od marca 2022 do stycznia 2023 r.

Źródło: dane agencji Median, <http://www.median.cz> (dostęp 12.08.2023).

Wykres pokazuje, że największy wzrost poparcia uzyskała Nerudová, prowadząca aktywną kampanię także w mediach społecznościowych. Wzrost popularności wyhamował po ujawnieniu kontrowersji związanych z okresem pełnienia przez nią funkcji rektora uniwersytetu w Brnie, chodziło m.in. o podejrzanie szybkie ścieżki uzyskiwania doktoratów na tej uczelni. Nerudová musiała wówczas poświęcić część swojej aktywności na wyjaśnianie stawianych jej zarzutów. Także Pavel musiał w trakcie kampanii tłumaczyć się z zarzutów dotyczących swojej przeszłości – w latach osiemdziesiątych XX w. wstąpił do partii komunistycznej i uczestniczył w kursie dla oficerów wywiadu. Przeszłość Pavla była jednym z najczęściej podnoszonych w sieci wątków w kampanii, zwłaszcza gdy jego dawny kolega z kursu dla oficerów wywiadu, Pavel Beneš, stwierdził, że Pavel „był zawsze bardzo lojalny wobec reżimu komunistycznego” [CNN Prima News 2022]. Babiš nie mógł oficjalnie wykorzystać tych oskarżeń w swoich atakach na głównego konkurenta – sam przez niemal cały czas politycznej kariery był oskarżany o współpracę ze Służbą Bezpieczeństwa.

Obaj poradzili sobie z oskarżeniami na różne sposoby. Podczas gdy Pavel przyznawał się do swojej przeszłości, żałując członkostwa w partii komunistycznej, Babiš konsekwentnie zaprzeczał, jakoby pracował dla tajnych służb [Überschär 2023]. Fakt, że Babiš był obecny w polityce od wielu lat, zmniejszał ryzyko ujawnienia nieznanych dotąd a niewygodnych faktów z jego przeszłości, co więcej, tuż przed wyborami sąd uniewinnił go w głośnej sprawie dotyczącej rzekomych nadużyć finansowych przy tworzeniu ekskluzywnego ośrodka wypoczynkowego niedaleko Pragi.

W raporcie OBWE opublikowanym przed wyborami stwierdzono: „Wszyscy rozmówcy wyrazili wiarę w zdolność uczestników do swobodnego prowadzenia kampanii. Jednocześnie niektórzy przewidują negatywną kampanię przeciwko głównym kandydatom i używanie podżegającego języka, zwłaszcza w sieciach społecznościowych” [OBWE 2022: 2]. Rzeczywiście portale społecznościowe były jednym z najważniejszych narzędzi kampanii, przede wszystkim negatywnej. Monitoring sieci pokazał, że aż 43% tekstów dotyczących wyborów opublikowanych w Internecie przed I turą pochodziło z portali znanych z szerzenia *fake newsów* [Tkáčová, Šefčíková 2023a: 1]. Zwłaszcza kampania przed II turą naznaczona była bardziej atakami personalnymi, wyprowadzanymi głównie przez Babiša wobec Pavla, niż merytoryczną dyskusją [OBWE 2023: 4]. Pod względem merytorycznym i programowym cała kampania nie stała na wysokim poziomie. OBWE w swoim raporcie zwraca np. uwagę, że „Fakt nieuczestniczenia przez pana Babiša w debatach poprzedzających pierwszą turę odbił się większym echem w mediach niż sama debata” [OBWE 2023: 10]. We wstępnym raporcie OBWE sporządzonym przed wyborami stwierdzono, że Czesi spodziewają się kampanii „skupionej między innymi na międzynarodowych kryzysach bezpieczeństwa i energii, inflacji, migracji oraz kwestiach społeczno-ekonomicznych” [OBWE 2022: 2]. Wszystkie te wątki faktycznie obecne były w kampanii najważniejszych kandydatów, chociaż np. problem emigrantów, który odegrał istotną rolę w wyborach prezydenckich w 2018 r., działając na korzyść Miloša Zemana, nie był często podnoszony [Tkáčová, Šefčíková 2023a: 3].

Już pierwsze bezpośrednie wybory prezydenckie, w 2013 r., pokazały, że traktowane są one przede wszystkim jako rywalizacja między osobowościami. Zeman w swojej kampanii podkreślał związek swojego głównego rywala, Karel Schwarzenberga, z niepopularnym rządem, który współtworzył. Okazało się jednak, że działalność polityczna popularnego i lubianego Schwarzenberga nie była dla Czechów na tyle istotna, by znacząco zmniejszyć jego szanse wyborcze. Jaroslav Poláček [2013: 123–124] tłumaczy to właśnie faktem głębokiej personalizacji wyborów prezydenckich. Najważniejsi kandydaci w kampanii 2022/2023 starali się przekonać do siebie nie tyle programem

i konkretnym rozwiązaniami, ile wizją prezydentury, rozumianej zarówno jako pewien odcinek przyszłości, jak i sposób pełnienia urzędu. Kandydaci stojący w opozycji wobec Zemana i Babiša podkreślali, że wybory będą miały niemal cywilizacyjne konsekwencje, kształtujące przyszłość Republiki na dziesięciolecie – było to wyraźne echo kampanii wyborczej do Izby Poselskiej z 2021 r., w której najsilniejsze ugrupowania opozycyjne przekonywały, że wyniki głosowania zadecydują o tym, czy Republika Czeska pozostanie częścią kulturowego i politycznego Zachodu, czy, pod rządami Babiša, przesunie się na Wschód [Vedernikov 2021: 69]. W 2021 r. ta strategia okazała się skuteczna, zwłaszcza w mobilizacji opozycyjnego elektoratu: skupienie kampanii wokół populistycznych rządów Babiša doprowadziło do wyraźnej polaryzacji wyborców, której efektem był bezprecedensowy wzrost frekwencji wyborczej [Havlík, Lysek 2022: 225–226].

W swojej kampanii Babiš próbował powtórzyć strategię, którą skutecznie stosował w dwóch wcześniejszych wyborach do Izby Poselskiej: jako jeden z najbogatszych Czechów, odnoszący sukcesy przedsiębiorca i sprawny menedżer przekonywał, że będzie potrafił zarządzać krajem jak firmą, z równie dobrym skutkiem. Próbował kreować się na obrońcę interesów społeczeństwa, odczuwającego skutki kryzysu, za który odpowiedzialny jest centroprawicowy rząd Fiali. Stwierdził wręcz, że był to główny argument, który zadecydował o jego starcie w wyborach: „To, jak czeski rząd mało pomaga ludziom w naszym kraju, oznacza dla mnie, że muszę kandydować na prezydenta” [Tkáčová, Šefčíková 2023a: 3]. Przedstawiał się szczególnie jako obrońca społeczności małych miast i wsi, reklamując się hasłem „Peryferie przeciwko Pradze”. Babiš wielokrotnie nazywał Pavla kandydatem rządu Fiali i Pavel musiał przypominać, że chociaż uzyskał poparcie koalicji Spolu, to jest kandydatem niezależnym, nie należy do żadnej partii i nie był przez żadną z nich nominowany w wyborach [Überschär 2023]. Tym razem jednak strategia Babiša została osłabiona przez międzynarodowy kontekst wyborów – trwającą od lutego 2022 r. wojnę w Ukrainie i realne zagrożenie dla bezpieczeństwa na całym kontynencie. Ta sytuacja w oczywisty sposób wzmocniła szanse Pavla, zawodowego oficera, pełniącego wysokie funkcje w armii Republiki Czeskiej i wojskowych strukturach NATO, który w wielu swoich materiałach wyborczych przedstawiał się jako „generał Pavel”.

Wojna w Ukrainie stała się jednym z najważniejszych tematów kampanii, chodziło jednak nie tyle o sytuację międzynarodową, w tym bezpieczeństwo Republiki Czeskiej, ile o zaangażowanie państwa i armii w ten konflikt. Największym echem odbiła się wypowiedź Babiša w debacie telewizyjnej przed II turą, w której na pytanie, czy jako prezydent wysłałby armię, by pomóc zaatakowanym przez Rosję republikom bałtyckim lub Polsce, odpowiedział:

„Oczywiście nie. Chcę pokoju, nie chcę wojny” [Tkáčová, Šeřčíková 2023b: 2]. Babiř musiał zmierzyć się z krytyką na tyle mocną, by tłumaczyć się ze swoich słów i przekonywać, że zostały one źle zinterpretowane. Krytycy, w tym Pavel, który natychmiast zareagował na słowa Babiřa, przypominali, że Republika Czeska, Litwa, Łotwa, Estonia i Polska są członkami NATO zobowiązanymi do wzajemnej pomocy w wypadku agresji, a wypowiedź kandydata na prezydenta osłabia wiarygodność Republiki w tym kontekście. Samo jednak zaangażowanie Czech w wojnę w Ukrainie mocno dzieliło społeczeństwo, z czego Babiř zdawał sobie sprawę, krytykując w kampanii rząd za nadmierną pomoc zarówno Ukrainie, jak i przybywającym do Republiki uchodźcom. Babiř nie mógł rywalizować z Pavlem – żołnierzem, przyjął więc inną strategię, dyplomaty, podkreślając, że wojnę w Ukrainie powinny zakończyć negocjacje zamiast wyniszczających walk. W tę strategię wpisała się wizyta, jaką na kilka dni przed wyborami złożył w Pałacu Elizejskim. Zdjęcia z prezydentem Emmanuelem Macronem miały pokazać, że Babiř jest liczącym się politykiem europejskim, mającym wpływ na rozwój sytuacji na kontynencie.

Strategia Babiřa wobec wojny w Ukrainie opierała się na wynikach badań opinii publicznej, które pokazywały, że większość obywateli (52% badanych) nie zgadza się z działaniami rządu na rzecz wsparcia Ukrainy, a poparcie dla tych działań sukcesywnie spada. Aż 85% pytanym przez Centrum Badania Opinii Publicznej (CVVM) sprzeciwiało się wysłaniu czeskich żołnierzy na Ukrainę, a 70% opowiadało się właśnie za zwiększeniem dyplomatycznego nacisku na Rosję [CVVM 2022]. Poglądy Babiřa na zaangażowanie Republiki Czeskiej w konflikt w Ukrainie podzielali także inni politycy. W naturalny sposób mógł więc liczyć na wsparcie ze strony tradycyjnie antyamerykańskiej i antynatowskiej partii komunistycznej, która, mimo porażki wyborczej w 2021 r., wciąż miała oddany elektorat. W rywalizacji z Pavlem komuniści traktowali Babiřa jako mniejsze zło, argumentując, że w przypadku jego wygranej istnieje mniejsza szansa na wciągnięcie Republiki Czeskiej w wojnę. Podobną narracją posłużyła się senatorka Jana Zwyrttek Hamplová, niegdyś należąca do partii socjaldemokratycznej, która stwierdziła, że Babiř „jest przynajmniej nadzieją na podjęcie wysiłków na rzecz pokoju” [Tkáčová, Šeřčíková 2023b: 3]. Populistyczny polityk Tomio Okamura, jeden z kandydatów w wyborach prezydenckich w 2018 r., przypominał tweet z wiosny 2022 r., w którym Pavel zachęcał, by zrobić więcej dla Ukrainy [Tkáčová, Šeřčíková 2023b: 3].

Pavel był zwolennikiem wsparcia Ukrainy, zwłaszcza politycznego, logistycznego i finansowego, a także pomocy ukraińskim uchodźcom, ze względu jednak na nastroje społeczne nie mógł oprzeć na tym swojej kampanii. Mimo wiarygodności i autorytetu jako doświadczonego i odważnego żołnierza, którymi to cechami w niebezpiecznych czasach nie mógł się wykazać żaden z jego

konkurentów, musiał zdecydować się na budowę innej narracji definiującej jego kampanię. Stała się nią kwestia pozytywnych wartości w życiu publicznym oraz zmiany sposobu pełnienia urzędu prezydenta i przywrócenia mu należnego szacunku i godności.

Wprowadzając bezpośrednio wybory prezydenckie w 2011 r., ustawodawca nie zdecydował się wzmocnić ani konstytucyjnej, ani politycznej pozycji głowy państwa, pozostawiając katalog uprawnień w niemal niezmiennym zakresie [Czyżniewski 2021: 95]. Jednakże konstytucjoniści i politolodzy są zgodni, że już sama zmiana sposobu wyboru prezydenta wzmocniła jego pozycję, zwłaszcza tam, gdzie w kwestii uprawnień otwiera się pole do różnych interpretacji ich stosowania [Antoš 2011: 29]. Jak pisze Jan Kudrna: „Co prawda konstytucja Republiki Czeskiej ustanawia system, w którym decydującą inicjatywę i kontrolę nad władzą wykonawczą sprawuje rząd, lecz prezydent ma pewną przestrzeń, w której może wpływać na politykę państwa” [Kudrna 2011: 12]. Miloš Brunclík i Michal Kubát [2016: 632] konsekwentnie stawiają tezę, że bezpośrednio wybory prezydenta zmieniły fundamenty reżimu parlamentarnego, przesuwając go w stronę ustroju semiprezydenckiego.

Z badań opinii publicznej wynika, że obywatele Republiki Czeskiej nie widzą konieczności powiązania silnej legitymacji prezydenta z jego szerokimi uprawnieniami, przeciwnie: opowiadają się za tym, by stosunkowo wąskie kompetencje równoważyły silną legitymację bezpośredniego wyboru [Czyżniewski 2021: 98]. Urząd prezydenta w Republice cieszy się jednak tradycyjnym autorytetem, a obywatele widzą w głowie państwa nie tylko polityka, lecz przede wszystkim strażnika wartości stanowiących podstawę państwa [Wintř, Antoš, Kysela 2016: 156]. Tomáš Masaryk czy Václav Havel zdobyli uznanie i szacunek, wzmacniając pozytywne postrzeganie urzędu prezydenta, Václav Klaus budził kontrowersje, które stały się jedną z przyczyn zmiany sposobu wyboru prezydenta, niemniej zbudował model prezydentury aktywnej, mocno zaangażowanej w politykę wewnętrzną i międzynarodową. Jak podkreśla Zdeněk Koudelka [2018: 40], pozycja prezydenta nie zależy jedynie od jego konstytucyjnych uprawnień, ale także od kwestii pozaprawnych, takich jak siła osobowości, nieformalny autorytet, osobisty stosunek do premiera, polityczna siła lub słabość rządu, stosunek do większości parlamentarnej, stabilność partii parlamentarnych i samego parlamentu itp.

Prezydent Republiki Czeskiej nie ma szerokich kompetencji, lecz na jego pozycję wpływa również brak konstytucyjnej odpowiedzialności za podejmowane działania. Jak wyjaśnia Kudrna: „Prezydent może przekroczyć ramy konstytucji bez groźby realnej sankcji. Dlatego tylko od jego osobowości zależy, czy skorzysta z tej możliwości i będzie działać ze szkodą dla stabilności całego systemu konstytucyjnego” [Kudrna 2011: 13]. Dyskusja o modelu prezydentury,

zwłaszcza o sposobie pełnienia urzędu, jest więc w Republice Czeskiej nie tylko kwestią aksjologiczną, ale dotyczy też fundamentów ustroju państwa. Tymczasem działania Zemana przez dekadę budziły kontrowersje, prezydentowi zarzucono nie tylko nadinterpretację przepisów konstytucji, ale wręcz ich łamanie. Zeman, mimo poparcia umożliwiającego mu dwukrotne zwycięstwo w wyborach, miał szeroki elektorat negatywny i te właśnie nastroje wykorzystał w swojej kampanii Pavel. Gdy jego główny doradca do spraw polityki międzynarodowej Petr Kolář zapewniał, że nowy prezydent będzie przestrzegał konstytucji i ściśle współpracował z rządem, słowa te odczytywano właśnie w kontekście dekady doświadczeń prezydentury Zemana [Tůma 2023].

Jak oceniają Vladimír Naxera i Petr Krčál: „wyposażony w silną legitymację wyborów bezpośrednich, Zeman zaczął pełnić swoją funkcję w sposób, który jeszcze bardziej spolaryzował czeskie społeczeństwo. Aktywnie ingerował w procesy polityczne w sposób niezgodny z ustrojem parlamentarnym i przepisami konstytucji, destabilizując w ten sposób czeską scenę polityczną. Zaraz po wyborze stał się też bardzo aktywny w mediach, udzielając wywiadów tabloidom, internetowym portalom dezinformacyjnym czy we własnym programie telewizyjnym. Przez całą swoją karierę polityczną Miloš Zeman był znany z formułowania mocnych oświadczeń, często wygłaszanych na poziomie osobistym. Nadawał swoim przeciwnikom politycznym różne etykiety, często skrajne lub rażąco wulgarne” [Naxera i Krčál 2018: 91]. Oprócz stylu sprawowania urzędu kontrowersje budziły także próby wzmocnienia przez Zemana swojej pozycji poprzez działania na granicy konstytucji. Widoczne to było szczególnie przy okazji powołania nowego rządu w czerwcu 2013 r., a więc na samym początku pierwszej kadencji Zemana, gdy po nagłej dymisji premiera Petra Nečasa prezydent zdecydował się powołać gabinet techniczny, bez uwzględnienia opinii partii parlamentarnych. Wobec kontrowersji, które pojawiły się po tej decyzji, Zeman odwoływał się do kwestii pozakonstytucyjnych, swojej popularności i legitymacji pochodzącej z bezpośrednich wyborów, podkreślając, że uzyskał w nich więcej głosów niż jakakolwiek partia parlamentarna. Szef kancelarii prezydenta, Vratislav Mynář, wprost stwierdził, że prezydent zdecydował się mianować premiera bez udziału większości parlamentarnej, opierając się na wynikach sondażu popularności, który dawał mu 50% poparcia, podczas gdy parlament uzyskał w nim jedynie 18% [Brunclík, Kubát 2016: 637]. Równie gorąca dyskusja wybuchła po przedterminowych wyborach w 2013 r., gdy Zeman zwlekał z nominacją premiera do czasu formalnego podpisania umowy koalicyjnej, w wyniku czego techniczny gabinet Jiříego Rusnoka przetrwał pół roku bez uzyskania wotum zaufania [Wintr, Antoš, Kysela 2016: 157–158].

Krytyka Zemana dotyczyła także jego jawnie prorosyjskich, a wręcz populistycznych sympatii. W 2017 r. podczas przemówienia na forum Zgromadzenia

Parlamentarnego Rady Europy Zeman określił aneksję Krymu jako *fait accompli* (fakt dokonany) i wskazał Ukrainie konieczność porozumienia z Rosją. Sankcje nałożone na Federację Rosyjską uznał za nieefektywne. Wcześniej, tuż po aneksji Krymu, w wywiadzie dla rosyjskiej telewizji państwowej wyraził przekonanie, że dopóki nie dojdzie do podpisania układu pokojowego między Rosją a Ukrainą, pomoc gospodarcza Ukrainie nie ma sensu [Syrůček 2018: 257–258]. Postawa Zemana uległa widocznej zmianie po rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2022 r.: już kilka dni po agresji Zeman zdecydował się uhonorować Wołodomyra Zełenskigo najwyższym czeskim odznaczeniem, Orderem Białego Lwa, a wcześniej w publicznym wystąpieniu stwierdził, że Rosja dopuściła się zbrodni przeciwko pokojowi.

Zaskakująca zmiana narracji Zemana nie osłabiała jednak argumentów, jakie można było wykorzystać w kampanii wyborczej, budując wizerunek nowej prezydentury. Sondaż przeprowadzony na początku 2023 r. wskazywał, że odchodzący prezydent cieszył się mniejszym poparciem niż Václav Havel i Václav Klaus pod koniec swoich kadencji, a najwięcej krytycznych wskazań (73%) dotyczyło jego wpływu na godność i powagę urzędu prezydenta [CVVM 2023b]. Te nastroje pozwoliły Pavlovi zbudować spójną i skuteczną narrację, w której przywoływał ducha Hávla, znaczenie podstawowych wartości nie tylko w pełnieniu urzędu, ale w całym życiu politycznym i publicznym, a także zgody i unikania konfliktów między instytucjami władzy. Główne hasło kampanii Pavla brzmiało „Przywróćmy Czechom porządek i spokój” – nie odnosiło się ono bezpośrednio do kwestii bezpieczeństwa, ani tym bardziej do ekonomii, lecz definiowało przyszłą prezydenturę jako czas odbudowy stosunków wewnętrznych charakterystycznych dla dojrzałej demokracji w stylu zachodnio-europejskim. W trakcie kampanii tylko raz zgodził się z działaniami Zemana, podkreślając, że urzędujący prezydent nigdy nie podważał wydatków na armię i działań zapewniających bezpieczeństwo Republiki. Ta wypowiedź wskazywała, że w sprawie bezpieczeństwa Pavel stawia na zgodę i współdziałanie nawet z tymi, z którymi na co dzień się nie zgadza. Do najostrzejszych słów krytyki wobec Zemana, ale także jego poprzednika Václava Klause, należały te wypowiedziane w wywiadzie dla portalu INFO.cz we wrześniu 2022 r. Stwierdził w nim m.in., że Zeman „osiągnął kolejne dno w polityce”, a wraz z Klausem doprowadził do „upadku Republiki pod względem wartości” [INFO 2022]. Rzecz jasna, Pavel w swojej kampanii nie mógł ograniczać się wyłącznie do krytykowania Zemana, który w tych wyborach nie kandydował. Starał się również przekonywać, że Babiš jako prezydent prezentowałby ten sam styl myślenia i działania. W wywiadzie dla portalu e15 przypominał, że w 2019 r. Zeman wprost wymienił Babiša jako swojego możliwego następcę, i wyjaśnił, że decyzję o kandydowaniu na urząd prezydenta podjął właśnie po to, by temu

przeszkodzić: „Zobaczyłem wówczas wszystko, co Andrej Babiš reprezentuje, nie tylko osobiście, ale jako część ruchu politycznego. [...] To populizm, kłamstwo i dość częste naginanie zasad” [e15 2022].

Wybory w 2023 r. potwierdziły trend personalizacji prezydenckiej kampanii wyborczej w Republice Czeskiej. Program prezentowany przez kandydatów od początku był mniej istotny niż wizerunek, jaki zbudowali wokół siebie i swojej przyszłej prezydentury. Podział elektoratu przebiegał między grupą niechętnych establishmentowi i niezadowolonych z własnej sytuacji społecznej i ekonomicznej a grupą zmęczonych wewnętrznymi konfliktami krytyków stylu, w jakim wypełniał swój urząd Miloš Zeman. Zwycięzca wyborów, Petr Pavel, był postacią mało znaną i nieobecną w życiu politycznym, umiał jednak przedstawić wiarygodną ofertę zmiany stylu uprawiania polityki i przywrócenia jej podstawowych wartości. Ta oferta mogłaby okazać się niewystarczająca, gdyby nie zewnętrzne okoliczności, w jakich toczyła się kampania. Rosyjska agresja na Ukrainę i realne zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego podkreśliły atuty Pavla jako doświadczonego oficera, mającego praktykę także w pracy w strukturach NATO. Ten element życiorysu pozwolił mu odebrać zwolenników swojej bezpośredniej rywalce, która równie mocno budowała wizerunek nowoczesnej prezydentury, odmiennej od stylu, jaki prezentował Zeman. Danuše Nerudová miała w tej kampanii istotny atut – była pierwszą w historii Czech kobietą z realnymi szansami na prezydenturę. Być może gdyby kampania toczyła się w innym kontekście międzynarodowym, atut ten przesądziłby o jej szansach wśród wyborców, którzy wyraźnie opowiadali się za nowym modelem prezydentury. Nadzieje na zmianę stylu prezydentury pokazały m.in. badania poziomu zaufania do polityków przeprowadzone w kwietniu 2023 r. – wskaźnik zaufania do nowo wybranego prezydenta wzrósł o 24 punkty procentowe, Pavel był w tym sondażu jedynym politykiem, który cieszył się poziomem zaufania wyższym niż poziom nieufności [CVVM 2023a].

BIBLIOGRAFIA

- Antoš Marek. 2011. „Pravomoci prezidenta republiky po zavedeni přímé volby”. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 4: 27–41.
- Brunclík Miloš, Kubát Michal. 2016. „Český demokratický režim po roce 2012: přechod k polo-prezidencialismu?”. *Sociologický Časopis*, 5: 625–646.
- CNN (CNN Prima News). 2022. *Vůči režimu byl loajální a hájil jeho zájmy, tvrdí spoluzák o Pavlovi. Generál se brání*, <https://cnn.iprima.cz/vuci-rezimu-byl-loajalni-a-hajil-jeho-zajmy-tvrdi-spoluzak-o-pavlovi-general-se-brani-191019> (dostęp 12.06.2023).
- CVVM (Centrum pro výzkum veřejného mínění). 2022. *Česká veřejnost ke konfliktu na Ukrajině – podzim 2022*, <https://cvvm.soc.cas.cz/cz> (dostęp 3.07.2023).

- CVVM (Centrum pro výzkum veřejného mínění). 2023a. *Důvěra vrcholným politikům – duben/květen 2023*, <https://cvvm.soc.cas.cz/cz> (dostup 3.07.2023).
- CVVM (Centrum pro výzkum veřejného mínění). 2023b. *Hodnocení působení Miloše Zemana v prezidentském úřadě – únor/březen 2023*, <https://cvvm.soc.cas.cz/cz> (dostup 3.07.2023).
- Czyżniewski Marcin. 2021. „Pozycja prezydenta Republiki Czeskiej po wprowadzeniu bezpośrednich wyborów prezydenckich”. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 5: 89–100.
- ČSÚ (Český statistický úřad). 2023. *Volba prezidenta republiky konaná ve dnech 13.01. – 14.01.2023*, <http://www.volby.cz> (dostup 18.06.2023).
- Dębiec Krzysztof. 2023. „Czech presidential election: change on the horizon”. *OSW Commentary*, 480, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-01-12/czech-presidential-election-change-horizon> (dostup 11.08.2023).
- e15. 2022. *Babiš reprezentuje lhaní a obcházení pravidel. To bych opravdu Česku nepřál, říká Petr Pavel*, <https://www.e15.cz/volby/prezidentske-volby/babis-reprezentuje-lhani-a-obchazeni-pravidel-to-bych-opravdu-cesku-nepral-rika-petr-pavel-1395148> (dostup 9.04.2023).
- Havlík Vlastimil, Lysek Jakub. 2022. „The Czech 2021 general election and its impact on the party system”. *Politologický Časopis*, 3: 225–238.
- INFO. 2022. *Zeman v současné krizi selhává. Opakovaně našel nové dno politiky a s Klausem přinesli hodnotový úpadek Česka, říká Petr Pavel*, <https://www.info.cz/zpravodajstvi/cesko/rozhovor-s-petrem-pavlem-prezident-nemuze-byt-jen-kladecem-vencu-milos-zeman-vstric-soucasne-krizi-selhava-opakovane-nachazi-dno-ceske-politiky> (dostup 9.04.2023).
- Jirásková Věra. 2016. „Bezpośrednie wybory Prezydenta Republiki (wariant czeski)”. *Studia Wýborcze* 21: 71–104.
- Koudelka Zdeněk. 2018. *Prezident republiky*. Praha: Leges.
- Kudrna Jan. 2011. „Přímá volba prezidenta – konec cesty trvající 23 let”. *Acta Universitatis Carolinae. Iuridica*, 4: 9–26.
- Median. 2023. *Volební model prezidenta*, <http://www.median.cz> (dostup 12.08.2023).
- MVČR (Ministerstvo nitra České republiky). 2022. *V prezidentských volbách bude na výběr z devíti kandidátů*, <https://www.mvcr.cz/clanek/v-prezidentskych-volbach-bude-na-vyber-z-deviti-kandidatu.aspx> (dostup 9.04.2023).
- Naxera Vladimír, Krčál Petr. 2018. „Islam or Russia? The Czech President Miloš Zeman’s perception of security threats”. W *Security Forum 2018*. Banská Bystrica: Interpolis.
- Naxera Vladimír, Krčál Petr. 2019. „You can’t corrupt eight million voters”: Corruption as a topic in Miloš Zeman’s populist strategy”. *Studies of Transition States and Societies*, 1: 3–18.
- OBWE. 2022. *Czech Republic: Presidential election 13 and 14 January 2023 ODIHR Needs Assessment Mission Report 10–13 October 2022*. Warsaw: Office for Democratic Institutions and Human Rights, <https://www.osce.org/odihr/elections/czech-republic/534254> (dostup 12.08.2023).
- OBWE. 2023. *Czech Republic: Presidential election 13 and 14 January 2023 ODIHR Election Expert Team Final Report*. Warsaw: Office for Democratic Institutions and Human Rights, <https://www.osce.org/odihr/elections/czech-republic/534257> (dostup 12.08.2023).
- Poláček Jaroslav. 2013. „Personalisation in election campaigns in the Czech Republic”. *European View*, 12: 11–19.
- Rusin Dybalska Renata, Budzyńska-Daca Agnieszka, Rawski Tomasz. 2019. „Miloš Zeman and Andrzej Duda – reinventing image for election campaign purposes”. *Bohemistyka*, 4: 541–555.
- Syrůček Milan. 2018. *Prezidenti, jejich role a odpovědnost*. Praha: Brána.
- Tkáčová Natália, Šefčíková Kristína. 2023a. *České prezidentské volby v online prostoru (1. kolo)*. Praha: Prague Security Studies Institute.
- Tkáčová Natália, Šefčíková Kristína. 2023b. *České prezidentské volby v online prostoru (2. kolo). Téma války na Ukrajině v předvolební debatě*. Praha: Prague Security Studies Institute.

- Tůma Petr. 2023. „Czech president-elect turns the page on populism”. *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2023/02/01/czech-president-elections-petr-pavel-populism/> (dostęp 12.08.2023).
- Überschär Urban. 2013. „An ex-general wins the Czech residential election”. *IPS Journal*, <https://www.ips-journal.eu/topics/democracy-and-society/an-ex-general-wins-czech-presidential-election-6479/> (dostęp 19.06.2023).
- Vedernikov Mikhail V. 2021. „Parlamentskije vybory v Āehii: triumf oppozicii”. *Nauĉno-analitiĉeskij vestnik IE RAN* 5: 68–76.
- Wintr Jan, Antoř Marek, Kysela Jan. 2016. „Direct election of the president and its constitutional and political consequences”. *Acta Politologica*, 2: 145–163.

Streszczenie

Wybory w 2023 r. kończyły epokę Milořa Zemana, dwukrotnie wybieranego na urząd prezydenta Republiki Czeskiej. To włařnie prezydentura Zemana stała się głównym punktem odniesienia kampanii wyborczej. Zwycięzca wyborów, Petr Pavel, od początku kampanii prezentował wiarygodną ofertę nowej prezydentury, odmiennej od modelu Zemana. Jego hasło „Przywróćmy Czechom porządek i spokój” definiowało przyszłą prezydenturę jako czas odbudowy stosunków wewnętrznych charakterystycznych dla dojrzałej demokracji w stylu zachodnioeuropejskim oraz poszanowanie wartości, które kojarzyły się Czechom zarówno z okresem I Republiki, jak i kadencją Václava Havla. Pozytywny wizerunek Pavla wzmocnił jeszcze międzynarodowy kontekst wyborów – generał z doświadczeniem w strukturach NATO był odpowiedzią na obawy dotyczące bezpieczeństwa Republiki. Główny rywal Pavla, Andrej Babiř, miał oddany elektorat składający się z wyborców niezadowolonych z włařnej sytuacji ekonomicznej, budował swój wizerunek jako obrońca ich interesów. Jednakże potrzeba zmiany modelu prezydentury okazała się w tych wyborach rozstrzygająca.

Słowa kluczowe: Republika Czeska, wybory prezydenckie, Petr Pavel

PRESIDENTIAL ELECTION IN THE CZECH REPUBLIC IN 2023 (summary)

The 2023 elections marked the end of the era of Miloř Zeman, who was twice elected president of the Czech Republic. It was Zeman’s presidency that was the main reference point of this election campaign. Petr Pavel, who won the election, presented a credible offer for a new presidency, different from Zeman’s model. His slogan “Let’s restore order and peace in the Czech Republic” defined the future presidency as a time of rebuilding internal relations characteristic of a mature Western European-style democracy and respecting the values that the Czechs associated with both the period of the First Republic and the term of office of Václav Havel. Pavel’s positive image was reinforced by the international context of the election – a general with experience in NATO structures was a response to concerns about the security of the Republic. Pavel’s main rival, Andrej Babiř, had a devoted electorate consisting of voters dissatisfied with their own economic situation, he built his image as a defender of their interests. However, the need to change the model of the presidency turned out to be decisive in these elections.

Keywords: The Czech Republic, residential election, Petr Pavel